

הרשות למחקר ולהערכה והמרכז לקידום ההוראה

מתארגנים מחדש: חינוך וקהילה במרחב הכפרי המשתנה

יושבת ראש המושב: ד"ר נירית קורן-לורנס, מכללת אורנים

רציונל:

המרחב הכפרי בישראל, כמו גם בעולם כולו, עובר בשלושת העשורים האחרונים תמורות רבות – ארגונית, תעסוקתיות, דמוגרפיות, פיזיות ועוד. מחקרים שונים בחנו את השינויים, בעיקר מההיבט התעסוקתי, מההיבט הסטטוטורי ומההיבט הארגוני. רוב המחקרים נערכו לפני יותר מעשור, ומיעוטם בחן היבטים חברתיים וקהילתיים.

מושב זה יציג ממצאים משלושה מחקרים שנערכו לאחרונה במרחב הכפרי בישראל, מחקרים המתמקדים בהיבט החברתי-קהילתי.

מטרתו של המושב היא להציג מחקרים עדכניים לצד מתן הזדמנות לסטודנטים לתואר שני באורנים להציג את צעדיהם הראשונים בעולם האקדמיה והמחקר.

הרצאה ראשונה

תפיסות של בעלי תפקידים בשני יישובים בצפון הארץ כלפי הקהילה וכלפי תרומת המבוגרים ותרומתם האישית לחיזוק המעורבות של בני הנוער בקהילה

גב' ירדן גוזלן (סלאמה)

מכללת אורנים

המרחב הכפרי התאפיין בעבר באופי אידאולוגי ציוני, והוא עבר תמורות ושינויים רבים לאורך השנים. אף המסגרות הבלתי-פורמליות ביישובים השתנו. שינויים אלה השפיעו גם על מעורבות הנוער בקהילות. מחקרים שונים נערכו על המרחב הכפרי, אך לא נמצאו מחקרים שהתמקדו בזיקה שבין היישוב לבין בני הנוער. בהמשך לפער זה במחקר, העבודה המוצגת בהרצאה זו בודקת את תפיסותיהם של בעלי התפקידים במושב וביישוב קהילתי כלפי מעורבות הנוער בקהילות שלהם, כמו גם את התפיסות שלהם כלפי אחריותם על כך. העבודה נעשתה בגישה האיכותנית וכללה שמונה ראיונות עם בעלי תפקידים בתחומי חינוך וקהילה במושב וביישוב קהילתי.

ממצאי המחקר עלה כי לתפיסתם של בעלי התפקידים, התנהגות המבוגרים בקהילה מעצבת את ההתנהגות והמעורבות של הנוער בקהילה – פני הנוער כפני הקהילה. כמו כן, עלה דמיון בתפיסות באשר למעורבות הנוער בקהילה בין בעלי תפקידים: מזכירי היישובים טענו כי הנוער אינו מעורב ואינו פעיל בקהילות, לעומת יושבי ראש של ועדות הנוער, שתפסו את הנוער כפעיל בתנאים ובמציאות שלו. תמה נוספת

שעלתה היא המניעים להתנדבות בני הנוער בקהילות. מבין המניעים המרכזיים עלה נושא השייכות לקהילה: לתפיסתם של בעלי התפקידים, לתחושת השייכות יש השפעה על יצירת מוטיבציה להתנדבות. מרכיב נוסף בתפיסת בעלי התפקידים הוא ההיבט של התמורה המעודדת בני נוער למעורבות. לבסוף, זהו הבדלים מהותיים בתפיסת האחריות על מעורבות הנוער. כלל בעלי התפקידים במושב טענו כי האחריות שלהם, כלומר בעלי התפקידים והקהילה הם האחראים הבלעדיים למעורבות הנוער. לעומתם, ביישוב הקהילתי לא זוהתה תמימות דעים באשר לתפיסת האחריות.

ממצאים אלו מדגישים את הצורך להעסיק אנשי קהילה בתפקידים מרכזיים בתחומי חינוך וחברה ביישובים. מסקנה נוספת מן המחקר היא שכדי לשנות את מעורבות הנוער בקהילה או לשפרה, על הקהילה להסתכל פנימה ולעשות תהליכים פנימיים מקדימים.

מילות מפתח: קהילה; מרחב כפרי; מושב; יישוב קהילתי; מעורבות בקהילה; נוער

הרצאה שנייה

כיצד תופסים יושבי ראש הוועד במושבים את הקשר עם המועצה, וכיצד המועצה תופסת את תפקיד יושבי ראש הוועד: מקרה בוחן של מועצה אזורית אחת

גב' ספיר לוי-רביב

מכללת אורנים

השלטון המקומי במרחב הכפרי מוגדר כשלטון דוררובדי. הרובד הראשון הוא המועצה האזורית – הגוף האמון על מספר יישובים כפריים שניציגיהם משתתפים במליאת המועצה. לכל יישוב יש ועד מקומי שניציגיו ונציגי המליאה נבחרים בעת הבחירות המוניציפאליות. הרובד השני בשלטון הדוררובדי הוא הוועד המקומי – גוף משפטי שונה ומופרד המשמש גוף סטטוטורי.

בעקבות השינויים הרבים שחלו ביישובים הכפריים, שינויים ששינו את סדרי היום-יום בהתנהלות היישוב הכפרי, נדרשו הנהלות הוועדים המקומיים ליצור – עם המועצות האזוריות – הסכמי עבודה והסדרי עבודה חדשים. שינוי נוסף שנערך לפני כשני עשורים הציע להרחיב את סמכויותיה של המועצה האזורית על חשבון הוועד המקומי, ובכך לגרום לוועד המקומי להישאר גוף סטטוטורי, אך עם סמכויות מצומצמות.

המחקרים השונים שנערכו על ההיבט המוניציפלי והארגוני של המרחב הכפרי בישראל עסקו בעיקר בתהליכי השינוי שעברו על המרחב. בהמשך לכך, המחקר המוצג בהרצאה זו מבקש לבחון נושא שכמעט ולא נחקר: מערכת היחסים שבין שני הרבדים בשלטון הדוררובדי. המחקר מתמקד בתפיסותיהם של יושבי ראש ועד במושבים כלפי הקשר עם המועצה, ובדרך שבה המועצה תופסת את תפקיד יו"ר הוועד. זהו מחקר איכותני שהתמקד במועצה אזורית אחת, וכלל ראיונות עומק עם חמישה יושבי ראש של ועד מקומי במושבים, ועם שלוש בעלות תפקידים מרכזיים במועצה. מתוך הראיונות עלו ארבע תמות מרכזיות: הראשונה מצאה פער בין הגדרת התפקיד לתפיסת התפקיד ביחס לתפקיד "יושב ראש הוועד"; התמה השנייה מביאה זווית אחרת על מערכת היחסים של המועצה עם יושב ראש הוועד, ועוסקת בשאלת עיצוב התפקיד והקשיים במערכת היחסים עם המועצה; התמה השלישית בוחנת מחדש את משמעות השלטון הדוררובדי בעת הנוכחית; התמה הרביעית העלתה את האתגרים בניהול השלטון הדוררובדי, המתבסס בחלקו העיקרי על מתנדבים הפועלים במרחב מקצועי.

תמות אלה מעוררות שאלות רבות לאור השינויים העוברים על החברה הישראלית בכלל ועל המרחב הכפרי בפרט.

מילות מפתח: תפיסה והגדרת תפקיד; מרחב כפרי; שלטון דוררובדי; יושב ראש ועד; מושב

הרצאה שלישית

השפעות חברתיות וקהילתיות של שכונות ההרחבה במושבים

פרופ' לביאה אפלבוים, פרופ' מיכאל סופר, ד"ר ניר כהן

אוניברסיטת בר-אילן

ד"ר נירית קורן-לורנס

מכללת אורנים

מחקר זה בוחן את ההשפעות של שכונות ההרחבה על המרחב הכפרי בישראל תוך התמקדות במושבים, ומנתח את הדיפרנציאליות שבה ההשפעות מתבטאות הן באזור המרכז והן באזורי הפריפריה. על אף שחלפו למעלה משלושה עשורים מאז החלה הקמת שכונות ההרחבה, פורסמו מחקרים מעטים בלבד שבחנו את השפעותיהן על המושב ועל תושביו. המחקרים נשענו לרוב על מספר קטן של מקרי בוחן, לרוב באזור גאוגרפי אחד (במרכז הארץ), ובשני העשורים האחרונים לא פורסמו כלל מחקרים בנושא.

המחקר שיוצג בהרצאה זו מאמץ גישה רב-אזורית, רב-ישובית ורב-ממדית לבחינת השפעותיהן של שכונות ההרחבה על מושבים. גישה זו הכרחית כדי לעמוד על השפעות השכונות במגוון היבטים: (א) כלכליים-תעסוקתיים; (ב) חברתיים-תרבותיים-קהילתיים; (ג) ארגוניים-מוסדיים; (ד) נפיים-פיזיים. גישה זו מאפשרת הבנה הוליסטית של הסוגיה, כולל זיהוי נתיבים פוטנציאליים למיתון השפעותיה השליליות וחיזוק השפעותיה החיוביות, הן באמצעים קהילתיים-מקומיים ("מלמטה למעלה") והן באמצעים מכווני-מדיניות ("מלמעלה למטה").

המחקר נערך בשלוש מועצות אזוריות, ובכל מועצה מתמקד בשלושה מושבים. המועצות הן מהפריפריה (צפון ודרום) ומהמרכז. המחקר הוא מחקר איכותני, המשתמש בכלי מחקר כמותיים ואיכותניים. כלי המחקר האיכותניים כוללים 40 ראיונות עומק עם בעלי תפקידים, 6 תצפיות וניתוח מסמכים. כלי המחקר הכמותיים כוללים שאלונים לתושבים (כ-200 משיבים).

בהרצאה זו יוצגו חלק מממצאי המחקר העוסקים בהשפעות בתחום החברתי והקהילתי. הממצאים העיקריים מעידים על שונות בדפוס המעורבות החברתית של תושבים ותיקים וחדשים; על שינוי בתפיסה הזהותית והחברתית של המושב בעיני תושביו; על מעבר ממושב חקלאי לפרבר כפרי (תופעת ה"כפירבור"). להשפעות אלה השלכות על אופן ניהול המושב ועל תהליכי הקליטה של שכונות ההרחבה.

מילות מפתח: מרחב כפרי; שכונת הרחבה; "כפירבור"; מושב; ג'נטריפיקציה כפרית

הרצאה רביעית

משבר וחוסן בקהילות כפריות בישראל, "מה שלא שובר – מחשל":

משברים אישיים וקהילתיים במרחב הכפרי והשפעתם על תחושת החוסן הקהילתי

ד"ר מרב סולומון

מכללת אורנים

פרופ' זאביק גרינברג

מכללת תל חי

המרחב הכפרי בישראל מורכב מריבוי קהילות מקומיות קטנות, והוא התאפיין בשנים האחרונות במשברים כלכליים, חברתיים ודמוגרפיים מתמשכים. בשל כך עלו שאלות באשר לתפקידה של הקהילה ולמסוגלותה להתמודד עם מצבים אלו.

בהרצאה זו נציג מחקר כמותי שנערך בקהילות כפריות בישראל ובוחן את תרומתה של חשיפה למשברים אישיים – כמו מוות וגירושין, ומשברים קהילתיים – כמו צמיחה מואצת ושכונות הרחבה, לתחושת הקהילה והחוסן של התושבים. השאלונים מולאו על ידי 364 תושבים, עברו בשיטה של כדור שלג באמצעות הוואטסאפ, וכללו שאלון SOC לבדיקת תחושת הקהילה, שאלון CCRAM להערכת חוסן הקהילה הכולל היבטים אינסטרומנטליים כמו מוכנות לחירום, והיבטים רגשיים כמו תחושת אמן וביטחון, וכן שאלוני חשיפה למשברים.

ממצאי המחקר העלו כי תחושת קהילה גבוהה הייתה קשורה להערכת הקהילה כחסונה יותר ועמידה יותר. זאת ועוד, חשיפה למשבר קהילתי תורמת לתחושת החוסן הקהילתי, והיא מתבטאת בקשרים חברתיים, במעורבות בפעילויות קהילתיות ובתחושת מוכנות ויעילות קהילתית במצבי חירום. לעומת זאת, חשיפה למשבר אישי לא תרמה לתחושת הקהילה של הפרט, והיא הייתה קשורה בקשר שלילי להערכת החוסן הקהילתי – בעיקר בהתייחס למרכיבי הערכת המנהיגות המקומית ותחושת האמן. נראה שחשיפה למשבר קהילתי קשורה בעיקר למרכיבים פרקטיים ומעשיים של הערכת החוסן, ולא להיבטים הרגשיים. חשיפה למשבר אישי לעומתה הייתה קשורה בקשר שלילי למרכיב הרגשי של אמן במנהיגות.

הממצאים הוסברו לאור השינויים שחלו בניהול הקהילה ושכונות הרחבה – מניהול פנימיאידאולוגי לחיצוני-משימתי. הסברים נוספים קשורים להפרטת שירותים המגבירה את ערך העצמאות ומפחיתה את אחריות הקהילה והערכת האמן של הקהילה בהנהגתה.

ההמלצות מבדילות בין תגובות אינסטרומנטליות לרגשיות, מדגישות את החשיבות של פעולות קהילתיות משותפות ומוכנות למצבי חירום בהתמודדות עם משברים, מציעות לבחון ולהגדיר מחדש את האחריות של אנשים בתפקידי ניהול קהילה, ומעודדות יצירה של זירות למעורבות קהילתית ותשתית של צוותי תמיכה רגשית שתהיינה זמינות עבור חברי הקהילה החווים משבר אישי.

מילות מפתח: personal crisis; community crisis; sense of community; community resilience; rural area; instrumental responses; emotional responses; leadership